

Suomalais-ugrilainen millenarismi

Ilpo Pursiainen¹

Johdanto

Sosiologit, antropologit ja myös historioitsijat käyttävät usein termiä millenarismi² kuvaamaan uskonnollista liikehdintää, jolle on tyypillistä odotus pian tapahtuvasta dramaattisesta muutoksesta. Millenarismi on alun perin osa kristillistä eskatologiaa. Se kuvaa uskoa siihen, että Kristus paluunsa jälkeen perustaa messiaanisen valtakunnan maan päälle, jossa hän hallitsee tuhat vuotta aina tuomiopäivään saakka.³ Millenaristisille liikkeille on professori Norman Cohnin mukaan tunnusomaista, että ne tulkitsevat tuon dramaattisen muutoksen ja siihen liittyvän pelastusajatuksen kollektiivisena, maanpäällisenä, äkillisenä ja totaalisenä sekä ihmeenomaisena. Kollektiivisuus merkitsee sitä, että valitut voivat kokea pelastuksen yhteisönä. Maanpäällisyys korostaa tapahtuman tämänpuoleisuutta. Millenaristinen pelastus ei toteudu kuoleman jälkeen. Pelastus on myös äkillinen ja odottamaton. Lisäksi pelastus on totaalista. Sen toteutuminen muuttaa täysin maanpäällisen elämän. Vallitsevat olot eivät pelkästään tule paremmaksi vaan pelastuksen yhteydessä odotettu täyttymys tapahtuu. Lisäksi millenaristinen pelastus toteutuu ihmeenomaisesti, yliluonnollisesti.⁴

¹ Kirjoitus perustuu esitelmään Historiallisen Yhdistyksen ja Glossan yhteisessä seminaarissa Tieteiden talossa Helsingissä 4.12.2001. Laatinut TM Ilpo Pursiainen, sähköpostiosoitteet: ilpo.pursiainen@ravenholm.fi; ilpo.pursiainen@helsinki.fi

² Termille millenarismi ovat rinnakkaisia millennialismi ja kiliasmi. Millenarismi nousee latinan sanasta *millenium*, joka tarkoittaa tuhatvuotiskautta, tuhatvuotisjuhlaa tai tuhatvuotista valtakuntaa. Vastaava kreikan termi on kiliasmi, joka tulee sanasta χίλιοι (= tuhat).

³ Tämä käsitys nousee Ilmestyskirjan 20. luvun jakeista 4–6. Ilmestyskirjan mukaan tämän valtakunnan asukkaat ovat kristittyjä marttyyreita, jotka ovat heränneet kuolleista 1000 vuotta ennen yleistä kuolleiden ylösnousemusta. Jo alkukristityt tulkitsevat ko. profetian liberaalisti ja ei-literaalisesti: marttyyrit tarkoittivat heitä ja paruuksia tapahtuu pian, jo heidän elinaikanaan. Cohn 1993, 13.

⁴ Cohn 1993, 13: "Millenarian sects or movements always picture salvation as (a) collective; in the sense that it is to be enjoyed by the faithful as a collectivity; (b) terrestrial; in the sense that it is to be realised on this earth and not in some other-worldly heaven; (c) imminent; in the sense that it is to come both soon and suddenly; (d) total; in the

Millenarismissa erotetaan kaksi traditiota. Toinen niistä nousee fransiskaanisesta näkemyksestä tuhatvuotisesta valtakunnasta. Se on oleva hengen valtakunta, jossa koko ihmiskunta tulee yhdeksi rukouksessa, mystisessä kontemplaatioissa ja vapaaehtoisessa köyhyydessä. Toisenlaista millenarismia edustavat liikkeet, joiden alkuperä on juurettomissa köyhissä. Tämä millenarismien suuntaus on luonteeltaan profeetallista, ts. erilaiset tulevat messiaat ja profeetat tulkitsevat ympäröivää maailmaa ja aikaa omien millenaristen fantasioidensa valossa.⁵

Millenarismi-termi johdannaisineen liittyy alkuperältään ja sisällöltään oleellisesti juutalais-kristilliseen traditioon. Antropologit, sosiologit ja myös historioitsijat käyttävät sitä kuvaamaan myös vastaavanlaisia ei-kristillisiä liikkeitä ja liikehdintää. Hyvänä esimerkkinä ei-kristillisestä, mutta kristillisiä vaikutteita saaneesta millenaristisesta liikkeestä käy lakota- eli sioux-intiaanien *Ghost Dance*, henkitanssi, ja sen ympärille muodostunut liikehdintä vuodelta 1890. Tämä liike rakentui myös muissa intiaaniheimoissa vaikuttavan uskomuksen ympärille, jonka mukaan pian uusi maa peittäisi nykyisen alleen ja valkoinen mies hautautuisi maahan. Jumala nostaisi uskovaiset intiaanit mullistuksen ajaksi taivaaseen esi-isiensä luokse. Sen jälkeen he laskeutuisivat yhdessä maanpäälle, jossa biisonilaumat vaeltaisivat kuin ennen valkoisten saapumista ja intiaanit eläisivät rauhassa keskenänsä.⁶

Viranomaisille millenaristinen liikehdintä oli merkitsi uhkaa. Lakotojen *Ghost Dance* aiheutti viimeisen Yhdysvaltojen viranomaisten ja intiaanien välisen verenvuodatuksen. Tutkimuskirjallisuudessa millenarististen liikkeiden yhteydessä esimerkeiksi otetaan usein myös Saksan talonpoikaismellakoiden yhteydessä 1500-luvulla tapahtuneet levottomuudet ja verenvuodattukset, joista kuuluisin on ns. anabaptistien teokraattinen valtakausi Münsterissä ja sen veri-

sense that it is utterly transform life on earth, so that the new dispensation will be no mere improvement on the present but perfection itself; (f) miraculous; in the sense that it is to be accomplish by, or with the help of, supernatural agencies.”

⁵ Keskiajalla nämä julistajat saivat aineksensa mm. juutalaisista ja varhaiskristillistä lähteistä sekä 1100-luvulta lähtien apotti Joachim Fiorelaiselta. Lisäksi mm. keskiajan millenarismiin vaikuttivat hereettiset mystikot, jotka tunnettiin nimellä vapaan hengen veljestönä. Cohn 1993, 14. Professori Bernard McGinn syyttää Cohnin painotusta yksipuoliseksi. Cohn nostaa esille keskiajan millenaristiset liikkeistä ne, jotka käyttäytyivät enemmän tai vähemmän väkivaltaisesti. McGinnin mielestä Cohn sivuuttaa täysin keskiajan apokalyptiset traditiot, jotka tukivat keskiajan kristillisyyden instituutioita. Keskiajan apokalyptiikka ei McGinnin mukaan ollut pelkästään näiden instituutioiden kritiikkiä, ilmeni kritiikki sitten fransiskaanisena lempeänä kontemplaationa tai harhaan johdettujen juurettomien köyhien väkivaltaisena kapinana. McGinn 1998, 29.

⁶ *Ghost Dance* -rituaaleista ks. Mooney 1991.

nen tukahduttaminen vuonna 1535.⁷ Norman Cohnin mukaan keskiajan millenaristisilla liikkeillä ja kommunistisella utopialla on monia yhteisiä piirteitä, jopa niin, että Karl Marx sai niiden esiintymisestä paljon ajatuksia omien teorioiden rakentelussa. Marx sekularisoi keskiajan millenarististen ja apokalyptisten saarnaajien visiot ja liitti ne osaksi historianfilosofiaansa.⁸

Millenarististen liikkeiden synnyn taustalla ovat syvät yhteiskunnalliset muutokset. Muutokset ilmenevät kaikilla elämänaloilla. Vanhat auktoriteetit katoavat, ihminen seisoo yksin oman murenevan maailmansa keskellä, vapaamielisemmät moraalikäsitteet valtaavat alaa sekä seksuaaliset tavat muuttuvat, väkivalta ja ihmisten itsekkyyks kasvavat. Näitä muutoksia millenaristiset liikkeet tulkitsevat omaksumansa apokalyptisen mallin⁹ kautta. Apokalyptinen malli muodostuu deterministisestä skenaariosta, narratiivisesta *scriptistä*, jonka mukaan muutokset kuvastavat hyvän ja pahan välillä käytävää viimeistä taistoa. Tapahtuvilla muutoksilla on täten eskatologinen merkityksensä. Ne viittaavat viimeiseen tulevaan kriisiin. ”Viimeiset ajat” ovat näin psykologisesti kouriintuntuvasti koettavissa.¹⁰

Suomalais-ugrilaisen millenarismin taustaa

Luterilainen reformaatio hylkäsi millenarismin. Augsburgin tunnustuksen 17. artikla torjuu millenarismin eli kiliasmin ”juutalaisena oppina”. Pietismin synty 1600-luvun lopulla toi millenarismin uudelleen esille. Philipp Jacob Spenerin (1635–1705) teoksesta *Pia desideria* (1675) luterilainen pietismi omaksui käsityksen ”parempien aikojen toivosta”.¹¹ Pietistinen millenarismi sai Suomessa myös radikaaleja muotoja. Radikaalipietistit Lars Ulstadius ja Peter Schäfer tulkitsivat esimerkiksi vuosina 1700–1721 käytyä suurta Pohjan sotaa millena-

⁷ Cohn 1993, 252 ff.

⁸ Cohn 1993, 287–288. Sosialismin historianesityksissä viitataan mielellään myös Münsterin tapahtumiin. Ks. Vorländer s.a, 66–78 ja Kautsky 1922, 364–371. Vorländer puhuu mm. ”Münsterin kommunismin henkisestä alkuperästä”.

⁹ Robbins ja Palmer (1997, s. 5) käyttävät ilmaisua *the apocalyptic imagination*.

¹⁰ Robbins – Palmer 1997, 5.

¹¹ Laasonen 1993, 45. Ks. myös Wallmann 1997, 72–73. Ns. Württembergin pietismin kiliastimista ja sen keskeisestä tulkista Johann Albrecht Bengelistä (1687–1752) ks. Wallmann 1997, 208–212. Bengel tulkitsi Ilmestyskirjaa kirjaimellisesti. Hän katsoi, että Raamattuun sisältyi universaalikronologia maailman luomisesta viimeiseen tuomioon. Bengel sijoitti tuhatvuotisen valtakunnan alun vuoteen 1836.

ristisesti. Schäferin millenarismi tukeutui pitkälti kuningas Kaarle XII:n persoonaan. Lähitulevaisuudessa oli odotettavissa suuria asioita, joita Ruotsin kuningas oli valittu välittämään.¹²

Pietismin seurauksena syntyneet suomalaiset herätysliikkeet omaksuivat pääasiassa maltillisen speneriläisen millenarismin. Radikaalipietistien millenaristiset näkemykset eivät kuitenkaan väistyneet. Ajoittain ne nousivat esille eri puolilla Suomea ja suomenkielisiä alueita. Esimerkiksi lähinnä Raja-Karjalassa ja Inkerissä Itä-Suomen herännäisyydeksi itseään kutsuvaan liikkeeseen millenaristiset elementit kuuluivat olennaisesti.¹³ Myös Kautokeinon kansannousun liittyä oleellisesti millenaristia elementtejä. Voimakkaan uskonnollisen herätyksen kokeneet saamelaiset surmasivat Kautokeinon nimismiehen Lars Johan Buchtin (1813–1852) ja kauppias Carl Johan Ruthin (–1852) 8. marraskuuta 1852. Lisäksi he pieksivät pastori Fredrik Waldemar Hvoslevin (1825–1906). Jälkiselvittelyissä kuoli lisäksi neljä saamelaista, joista kaksi mestauspölkylä.

Taustan Kautokeinon kapinoivien saamelaisten uskonnollisille näkemyksilleen muodostivat seudulla 1700-luvulla vaikuttanut hernhutilaisvaikutteinen *fuorvut*-liike sekä Lars Levi Læstadius (1800–1861) saarnat. *fuorvut*-liikkeen kuuluvien saamelaiset ennustivat tulevia aikoja ja tulkitsivat maailmanloppua edeltävät merkit seuraavalla tavalla:

”Ennen maailman loppua muuttuu joutsen mustaksi ja korppi valkeaksi. Porot tekevät talvella uudet sarvet ja tulevat lopulta rupipäisiksi, ja niistä tulee niin hankalasti hallittavia, että ihmiset eivät jaksa niitä paimentaa, ja niin pelottomiksi, että ne eivät vähääkään pelkää edes koiraa, vaan menevät ihmisten ja koirien kahta puolta. Ihmisten poroelot kasvavat määrättömiksi, niin etteivät jaksa niitä paimentaa. Ja sitten tulee suuria porolevottomuuksia, ja ihmisten pitää pelätä toisiaan. Tulee nälänhätää ja kalliita aikoja, suuria katoja ja ruttotauteja. Sitten tulee lopulta vielä suuria ja ankaria sotia, joihin miehet otetaan kaikki sotilaiksi, ja heidät hävittää sota niin tyystin, että naiset riitelevät keskenään miehestä ja suutelevat lopulta jopa miesten vaatteitakin, ja ihmiset vähenevät viimein niin, että he suutelevat pelkkiä ihmisen jalanjälkiäkin ne nähdessään ja itkevät niiden luona.”¹⁴

¹² Laasonen 1993, 57.

¹³ Heino 1976, 66–71.

¹⁴ Hætta – Bær 1993, 10. *fuorvut*-liikkeestä ks. myös Outakoski 1991, 16–18. Outakoski kääntää sanan *fuorvut* huutaen kutsujiksi.

Kautokeinin kansannousu

Sunnuntai-iltana 7. marraskuuta 1852 meni kulkue Aslak Hættan johdolla kohti Kautokeinoa. Kulkueeseen kuului 35 aikuista sekä 22 alle 13-vuotiaasta lasta. Kaikki siidasta olivat mukana, niin aikuiset kuin lapsetkin ja jopa koiratkin. Kahdeksan miestä palasi takaisin hoitamaan porolaumaa. Keskiyön seutuvilla kulkue saapui Mortašin kylään. Siellä pysähdyttiin lepäämään ja syömään. Tarkoituksena oli myös saada käännytettyä mortašilaiset ja heidät liittymään joukkoon. Kun pyhät saapuivat Mortašiin, paikalla olivat vain naiset ja lapset sekä Lars Gaino-niminen mies. Kaikki koontuvat Gainon taloon. Siellä pyhät Aslak Hættan johdolla piiskamalla heitä vitsoilla koettivat vakuuttaa paikalla olevat mortašilaiset sanomansa oikeudesta. Lars Gainon ja hänen vaimonsa onnistui pakenemaan ja piiloutumaan Aslak Hættan joukolta heinähaasiaan. Aslak luuli, että Lars Gaino oli rientänyt Kautokeinoon varoittamaan siellä olevia hänestä ja hänen joukoistaan. Aslak päätti kuitenkin, että matkaa jatkettaisiin vasta valoisaan aikaan. Aamun koettaessa matkaa jatkettiin Mortašista pitkin Kautokeinojoen jättä kohti kirkonkylää. Matka kesti näin noin kaksi tuntia. Matkalle joukko kohtasi veljekset Mathias Mathisen ja Johannes Mathisen Hættan, jotka olivat Kautokeinin kirkkovahdin Mathis Mathisen Hættan poikia ja Aslak Hættan serkkuja. Mathias Mathisen otettiin kiinni ja pieksettiin perusteellisesti sekä heitettiin sidottuna pulkkaan, Johannes pääsi pakoon pieksäjiltään.

Vähän yli kahdeksan maanantaiaamuna (8. 11. 1852) joukko saapui Kautokeinin kirkonkylälle. Ensiksi he ryntäsivät kirkkovahti Mathis Mathisenin talolle, jossa joukolta pakoon päässyt Johannes isänsä kanssa piileksi. Molemmat heistä otettiin kiinni ja vietiin joukon mukana kauppias Carl Johan Ruthin taloon. Ruthin talon edustalla ajoporot irrotettiin pulkista ja niitä hoitamaan määrättiin John Johannesen Hætta ja Inger Monsdatter Siri.

Ruthin talon pihalla seisoivat sekä kauppias Carl Johan Ruth että nimismies Lars Johan Bucht. Heidät havaittuaan Aslak Hætta ryntäsi Buchtin luokse ja huusi: ”Tee parannus ja käännny!” Kun hän löi Buchtia sauvallaan, Ruth yritti mennä tämän avuksi. Silloin joukko jakaantui kahtia. Osa ryntäsi Aslakin avuksi, osa taas hyökkäsi Ruthin kimppuun. Aslak puri Buchtilta nenän ja pisti tätä veitsellä. Nimismies Bucht jäi liikkumattomana makaamaan pihalle. Muu joukko esti Ruthia tulemasta Buchtin avuksi ja pahoinpiteli häntä sauvoillaan ja

kepeillään. Raju isku takaraivoon lopetti kauppias Ruthin elämän. Hetkisen kuluttua Bucht tuli tajuihinsa. Hän yritti päästä pakoon läheiseen aitaan, jossa talon palvelusväki asui. Aslak Hætta, Aslak Risk, Ole Somby, Ellen Skum ja Anders Bær saivat hänet kuitenkin kiinni. Aslak Hætta puukotti nimismies Buchtia lapaluiden väliin, mihin tämä menehtyi. Aslak veti veitsensä pois nimismiehen elottomasta ruumiista ja pyyhki sen terän porontaljaan.

Kauppias Ruthin vaimo sai myös osansa joukon raivosta. Häntä piestiin armottomasti. Rouva Ruth onnistui kuitenkin vetäytymään takaisin taloon. Siellä hän otti vuoden vanhan lapsensa syliin ja pakeni henkensä kaupalla pappilaan huutaen: ”Ne murhaavat Ruhtin!” Pastori F.W. Hvoslef kiirehti ulos katsomaan, mitä oikein tapahtui. Hän tuli tapahtumapaikalle ja sai rai-voavat saamelaiset kimppuunsa. Nämä pahoinpitelivät pastori Hvoslefiä ja nöyryyttivät häntä pieksemisten välillä erilaisilla kirouksilla ja parannuksentekokehotuksilla.

Saamelaiset pahoinpitelivät koivukepeillä useita paikalla olleita. Rituaalisten lyöntien tarkoituksena oli käännättää pois synnin tieltä. Viisi Aslak Hætthan luotettavinta seuraajaa saivat tältä tehtävän siirtyä Kautokeinojoen toiselle rannalle ja etsiä siellä käsiinsä 72-vuotiaan Johannes Tornensiksen sekä saada hänet vastaavalla tavalla vastaanottamaan totuus. Vanhus löydettiin talostaan ja hän sekä muut paikalla olleet saivat tuntea juuri katkaistujen jäätyneiden koivukeppien iskut paljaaksi riisutuissa kehollaan.¹⁵

Samaan aikaan, kun kauppias Ruthia ja nimismies Buchtia pahoinpideltiin, muutaman kautokeinolaisen oli onnistunut paeta läheiseen Avžžin kylään hakemaan apua. Avžžistä lähti matkaan poroilla ja pulkilla kuudentoista miehen ja kolmen naisen joukko. He saapuivat Kautokeinoon iltapäiväksi. Aslak Hætthan ja Avžžin joukot ottivat yhteen. Nujakointi ei kestänyt kauan ja päättyi Aslak Hætthan ja hänen joukkonsa tappioon. Heidät teljettiin pappilan aitaan. Yhteenotossa sai surmansa Ole Aslaksen Somby. Yhteenotosta saamiinsa vammoihin kuoli kaksi päivää myöhemmin Marit Rasmusdatter Spein. Kerrotaan, että Maritin kohtalokkaat vammat aiheutti hänen oma isänsä, joka oli tullut Avžžista.¹⁶

¹⁵ Zorgdrager 1997, 310–324; ks. myös Märta Edquistin kuvaus tapahtumista. Edquist 1933, 231–235.

¹⁶ Zorgdrager 1997, 324–328; Gripenstad 1990, 117; Edquist 1933, 234.

Pidätetyt vietiin viidessä erässä Altan vankilaan Altaan 19. joulukuuta mennessä.¹⁷ Seuranneissa oikeudenkäynneissä tuomittiin kaikkiaan kuusi saamelaista kuolemaan ja kolme elinkautiseen pakkotyöhön. Kaikkiaan eri istunnoissa syytettynä oli yli 30 saamelaista. Korkein oikeus vahvisti 7. elokuuta 1854 kahden kuolemantuomion. Aslak Hætta ja Mons Sombyn teloitettiin Altassa 14. lokakuuta 1854. Heidät saattoi teloituspaikalle pastori W. F. Hvoslef.¹⁸

Märta Edqvist kertoo kuolemaantuomittujen viimeisistä hetkistä seuraavasti:

”Tuomitut eivät osoittaneet lainkaan katumusta, vaan viimeiseen saakka pysyivät siinä vakaumuksessa, etteivät olleet tehneet mitään rikosta vaan toimineet Jumalan valitsemina aseina Hengen asian puolustamisessa kääntymättömiä vastaan. Molemmat menivät mestauspaikalle haluamatta vastaanottaa herranehtoollista. Aslakin rohkeutta näyttää ylläpitäneen varmuus siitä, että saisi armon kuten muutkin. Vasta sitten, kun hän näki toveriansa vietävän mestauspaikalle, hän lyyhistyi kokoon. Matkalla mestauspölkylle hän huusi ja haukkui kouristuksen tapaisesti, tekipä vastarintaakin, niin että hänet oli nujerrettava.”¹⁹

Kautokeinin kansannousu tutkimuskirjallisuudessa

Kautokeinin kansannousun taustalla on tutkimuskirjallisuudessa nähty kolme eri elementtiä, jotka esitetään seuraavassa talukossa:

¹⁷ Zorgdrager 1997, 328.

¹⁸ Zorgdrager 1997, 389; 479–482.

¹⁹ Edquist 1933, 231–235.

Sosiaaliset olosuhteet	Oikeudelliset olosuhteet	Uskonnolliset olosuhteet
Paloviinakauppa loi suuria sosiaalisia ongelmia	Skjervøy-asiassa tuomittujen taloudellinen epävarmuus	Radikaalipietistinen vaatimus mielenmuutoksesta ja uudesta elämästä
Esivallan edustajien provosoivat esiintyminen	Norjan ja Venäjän rajan sulkeutumisen 15.9.1852 aiheuttama epävarmuus talvilaiduntamisen jatkumisesta Suomen puolella	Apokalyptiikka I. maailman lopun odotus sekä henkilökohtaiset ilmestykset

Kauppias Carl Johan Ruth sai osakseen uskonnollisen heräämisen kokeneiden saamelaisten vihan harjoittamansa paloviinakaupan vuoksi. Lars Levi Læstadius (1800–1861) julistuksessa ”pirun paskalla” eli paloviinalla oli suuri merkitys. ”Viinan kauhistus” ja juoppous seurasivat Læstadiusta varjon lailla koko hänen elämänsä ajan. Læstadius itse ei tietävästi koskaan ollut viinamäen miehiä. Toisin kuin lestadiolaisuuden varsinainen perustaja Juhani Raattamaa ja tämän veli Pekka Raattamaa, Læstadius ei ollut uskoon kääntynyt juoppo. Kuitenkin ”pirun paska” tai ”pirun kusi”, kuten Læstadius tuttavallisesti viinaa nimitti, muodosti hänelle koko elämän mittaisen ongelman. Læstadiusen isä, vuorivouti Carl Laestadius (1746–1832), oli alkoholisti. Hänen juomisensa paheni vuosien varrella. Yhä useammin hän tuli kotiinsa humalassa. Humalassa hän myös käyttäytyi väkivaltaisesti vaimoaan kohtaan.²⁰ Lisäksi Lars Levin veli Johan Læstadius (1777–1828) seurasi isäänsä viinamäen miehenä. Oman henkilöhistoriansa vuoksi Læstadius piti juoppoutta ja viinaa yhtenä perkeleen luomista kristinuskon päävihollisista. Hän pyrki vapauttamaan kuulijansa viinan vallasta saarnoillaan, joihin sisältyi erittäin naturalistisia ja karkeita kielikuvia. Læstadius jopa mielsi käyvänsä sotaa ”wiina-lohikäärmetä” vastaan.

²⁰ Franzén 1973, 10. Olle Franzénin mukaan viinalla oli oleellinen paikkansa sen ajan säätyläisten elämässä. Tässä suhteessa Carl Laestadius ei poikennut muista. Toisaalta Olle Franzén ottaa esille Lars Levin vanhimman veljen Carl Erikin viranhaun, joka kariutui isän maineeseen. Carl Erik Laestadius haki vuonna 1803 opettajan paikkaa kotipitäjäänsä Arjeplogiin. Skellefteån rovasti Nils Ström tyrmäsi hakemuksen, koska Carl Erikin isä vuorivouti Carl Laestadius oli tunnettu ”vähemmän raittiista elämäntavoistaan”. Ks. myös Lohi 1989, 34–35.

Kun Lars Levi Læstadius aloitti papin työnsä Karesuannossa, hän kohtasi muutoksien vuoksi hämmennyksen ja masentuneen kansan, jota erilaisten häikäilemättömien kauppiaiden oli helppo riistää. Viina oli yksi keino tässä riistosuhteessa. Saamelaisten ja uudisasukkaiden välinen suhde muuttui 1800-luvun alkupuolella. Muutokset aiheutuivat pääasiassa siitä, että aikaisemmin vallinneet vaihdantatalouden perustuneet kauppasuhteet vaihtuivat hiljalleen rahatalouteen pohjautuviksi. Aiemmin uudisasukas oli riippuvainen saamelaisesta ja päinvastoin. Toisen köyhtyminen aiheutti toiselle ongelmia. Saamelaisen köyhtyessä myös uudisasukas köyhtyi. Muutos oli hidasta. Välittäjäksi ja tämän muutoksen nopeuttajaksi tuli alkoholi. Kauppiaat sekä talolliset hyötyivät tästä enemmän kuin saamelaiset. Rahatalouden ja hyötyajattelun vallatessa alaa myös Pohjoiskalotilla tällainen riippuvaisuussuhde muuttui. Uudessa tilanteessa pääasiassa paimentolaisuudesta elantonsa saavilla saamelaisilla oli entistä vähemmän liikkumatilaa. Kaikki oli muutoksen kourissa. Esimerkiksi uudet rahat rajoittivat vanhoja tapoja, kirkollinen kasvatusta oli muuttanut saamelaisten asennetta omaa perinnettä kohtaan ja esimoderni, teollistuva yhteiskunta virkamiehineen alkoi työntymään kohti periferiaa.

Jo vuonna 1847 ja sitä seuraavina vuosina joitakin kaaressuandelaisia oli käynyt Kautokeinosssa. Siellä he olivat lukeeet Læstadiusen saarnakonseptien jäljennöksiä ja saarnanneet niiden perustalta. He pyrkivät säikähdyttämään ihmisiä parannukseen räikeillä ja voimakkailla helvetinkuvauksilla sekä vaatimalla kaikkia kuulijoitaan tunnustamaan heille syntinsä. Tunnustaa piti juoppous, varkaus ja hauraus. Näiden saarnamiesten kuulijoiden joukossa olivat myös Aslak Hætta ja hänen lähipiirinsä.²¹ Aslak Hætten veli Lars Hætten vankilassa kirjoitettujen muistelmien mukaan lestadiolaista herätystä edeltänyt herrnhutilaisvaikutteinen *Kuorvut*-liike tavoitteli samoja päämääriä kuin lestadiolainen herätys – eli kaunistaa ja kristillistä elämää. Muistelmista käy kuitenkin ilmi, että juoppous oli tukahduttanut liikkeen.²² Aslak Hætta ja tämän kannattajat antoivat saamilleen uskonnollisille vaikutteille joitakin lestadiolaisesta julistuksesta poikkeavia muotoja. He vetosivat henkeen ja ilmestyksiin sekä arvelivat olevansa kristuksia. He uskoivat myös, että heillä oli valta tuomita helvettiin kaikki ne, jotka eivät seuranneet heitä. Muutamat saamelaiset naiset hylkäsivät aviomiehensä ja ryhtyivät apostolien vairoiksi. Læstadius tapasi muutamia edellä mainituista Kautokeinin saamelaisheränneistä talvella 1852 Kaaressuannon pappilassa. Læstadius kirjoitti:

”--- nämä Lutheruksen sanat: ”Minä olen Kristus”, saattoivat helposti antaa ymmärtämättömille Kautokeinin Lappalaisille aihetta itsensäjumaloimiseen, jota korkeamielisyyttä oli huomaavani niistä harvoista henkilöistä, joiden kanssa puhelin Kaaressuannossa mennä talvella 1852 vaikka nämä eivät kuuluneet lahkon päämiesten joukkoon. Nämä ihmiset eivät ainoastaan väittäneet olevansa Kristuksen kaltaisia, vaan il-

²¹ Saarisalo 1970, 105.

²² Hætta – Bær 1993, 15–17.

moittivat myöskin olewansa puhtaita henkiä ja siis synnittömiä. He sanoivat kokeneensa kymmenen astetta Kristuksen alentumisesta ja ylentymisestä. (---) Koska he nyt sanoivat oliwat jumalia, niin he pitiwät olewansa Raamattua ylempänä, jota he sanoivat suruttomain Raamatuksi.”²³

Tapaaminen päättyi välirikkoon. Læstadius ei hyväksynyt kautokeinolaisten omituisia käsitteitä. Hän katsoi ”heidän olevan niin pyörällä ja hassuja, ette[i] voinut puhua heidän kanssansa yhtään järjellistä sanaa.”²⁴

Kauppias Ruthin murhaamisen taustalla oli hänen harjoittamansa tuottava paloviinakauppa. Nimismies Lars Johan Bucht taas sai tuntea saamelaisen vihan käyttämiensä kovien otteiden vuoksi, joilla hän yritti saada ekstaatikat kuriin. Lestadiolainen historiankirjoitus tuomitsee Buchtin yksimielisesti kelttomana miehenä.²⁵ Læstadius kuvaa Buchtin murhan motiiveja seuraavasti:

”Kerrotaan näet, että murhattu nimismies Bucht olisi käsin käynyt heidän kimppuunsa, ojentaessansa heitä. Hän on, niin kertovat maltilliset ja järkevät lukijalaiset, jotka myöskin owat olleet mukana taistelussa murhaajia vastaan – he kertovat, että nimismies Bucht-wainaja olisi saarnannut lakia heille nyrkeillä, kohta tultuansa Koutokeinoon tultuaan, joten nämä, joiden mielet jo edellisten toimenpiteiden kautta oliwat hämmentyneet, kiihoitettiin koston. Ja tämä on epäilemättä ollut tuon murhatyön perustuksena, vaikka wiha heidän tietoisuudessaan ilmeni pyhänä welvollisuutena, mikä waatii heitä häwittämään wääräoppisia ja luopioita puhtaasta opista, jota he luulevat olewansa kutsutut lewittämään tulella ja miekalla.”²⁶

Læstadius ja Bucht eivät koskaan tavanneet toisiansa. Buchtin käsikähmä saamelaisen – mahdollisesti siis Aslak Hætтан – kanssa lienee ollut ainoa lajiaan. Myöhempi ei-lestadiolainen tutkimus on näet puhdistanut Buchtin maineen väkivaltaisuudesta. Tuomo Itkosen sanoin:

²³ Læstadius 1906, 408–409.

²⁴ Læstadius 1906, 402.

²⁵ Esimerkiksi Seppo Lohi kuvaa Buchtin Ylä-Luulajan nimismiehen virasta taloudellisen vilpin vuoksi erotetuksi mieheksi, joka vuodesta 1848 alkaneelta pakomatkaltaan asti piilotteli Muonionniskassa ja laati sieltä käsin Læstadiusta vastaan syytekirjelmän Adam Muodoslompolon nimellä. Lohi 1989, 341–342. Muita lestadiolaisia kuvauksia, ks. Itkonen 1980, 129.

²⁶ Læstadius 1906, 404–405.

”Bucht ei näet ollut karkuri, ei rikollinen, ei kavaltaja eikä virastaan erotettu.”²⁷ Tuota kuvaa Buchtista tukevat myös vuonna Buchtin kirjeet vaimolleen, jotka julkaistiin vuonna 1978 *Tor-nedalica*-sarjassa.²⁸

Læstadiuksen mielestä saamelaisten kansannousun taustalta väijyi myös kielikysymys. Kansanopetuksesta vastanneet papit eivät osanneet saamea tai suomea. He saarnasivat ja opettivat norjaksi tulkin välityksellä. Saamelaiset eivät taas ymmärtäneet norjaa eikä tulkkien norjan kielen taito ollut kaksinainen.²⁹ Lisäksi norjalaiset papit olivat opetustoimessaan lähes yhtä kovakouraisia kuin nimismies Buchtin sanottiin olleen. Seuraava kertomus tukisi edellistä väitettä. Pappi Nils Joachim Christian Vibe Stockfleth (1787–1866) saapui ensimmäistä kertaa Kautokeinoon ilmoittamatta tulostaan etukäteen. Hän ilmaantui yllättäen erään saamelaisen asumukseen aikaisin aamulla. Saamelainen tietysti säikähti mustapukuisen papin yllättävää astumista tupaan. Mies oli luullut Stockflethin oleskelevan Kristianiassa. Saamelainen alkoi säikähdyksissään siunailla, mitä Stockfleth otaksui taikomiseksi ja pyhien asioiden pilkaksi. Seurauksena pappi rökitti isännän pahanpäiväisesti.³⁰ Myöhemmin Stockflethin väkivaltaisuus opetuksen yhteydessä vieroitti saamelaisia entisestään hänestä ja hänen edustamastaan virallisesta kirkosta.³¹

Poronhoidon merkitystä on vaikea yliarvioida Kautokeinin saamelaisten elämässä. Useat poronhoitoelinkeinossa koetut muutokset ja takaiskut lisäsivät epävarmuutta ja synkensivät tulevaisuuden näkymiä. Kohtalokkaaksi muodostui 15. syyskuuta 1852 voimaan astunut Venäjän ja Norjan välisen rajan sulkeutuminen. Päätös lopetti kertaheitolla Kautokeinin saamelaisten ikaikaisten talvilaiduntamisen Suomen puolella. Lisäksi Skjervøyn kesälaitumien suhteen saamelaiset kokivat takaiskun.³²

²⁷ Itkonen 1980, 130.

²⁸ Länsmans Buchts brev 1978.

²⁹ Læstadius 1906, 403–404. Lars Hætta kuvaa norjan kieltä seuraavasti: ”--- norjaa on hyvin kovaa, lyhyttä ja poukkoilevaa kieltä, kun taas saamen kieli on pehmeää, pitkää ja venyttelevää. Niinpä porosaamelaisten keskuudessa on vain harvoja sellaisia, jotka saattoivat sitä ymmärtää.” Hætta – Bær 1993, 45.

³⁰ Læstadius 1906, 404.

³¹ Anders Bærin kuvaus asiasta: Hætta – Bær 1993, 87–88.

³² Zorgdrager 1997, 89–129.

Kautokeinon kansannousun syitä on selitetty tutkimuskirjallisuudessa karkeasti jakaen neljällä eri tavalla. Pastori F.W. Hvoslef kirjoitti vuonna 1857 kuvauksen Kautokeinon tapahtumista. Hvoslef painotus osui kansannousun johtajien persoonaan, heidän vihaansa ja kostonhaluunsa. Hvoslef ei viitannut lainkaan saamelaisten yhteiskunnallisiin, taloudellisiin ja sosiaalisiin oloihin. Tämän selitysmallin mallin sukua ovat lääketieteelliset selitykset, jotka painottavat kansannousuun osallistuneiden persoonallisuuden psykopatologisia piirteitä ja etnisesti määräytyntä poikkeavuutta. Lestadiolainen tutkimusote painottaa puolestaan hengellistä ek-sytystä ja rehellisesti koettua, mutta kieroutuneesti tulkittua kristinuskoa. Sosiaaliantropologiset tutkijat taas tulkitsevat kansannousun motiiveiksi saamelaisten kokeman sosiaalisen ja taloudellisen sorron ja riiston.

Korpelalaisuus

Sotien välisen ajan Suomen henkistä elämää painosti kevään 1918 tapahtumien muisto. Sisällissodan voittajat valkoiset päättivät sisä- ja ulkopoliitikasta ja näiden myötä viholliskuvista. Keskeinen vihollinen oli bolshevistinen Neuvosto-Venäjä, jonka katsottiin vain odottavan tilaisuutta valloittaa Suomi.³³ Vuonna 1919 Suomeen perustettiin salainen poliisi. Tämän salaisen poliisin eli Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin, lyhennettynä EK–ValPo 1:n,³⁴ tehtävänä oli Matti Lackmanin mukaan seurata kaikenlaisia salahankkeita sekä tarvittaessa tutkia niitä. EK–ValPo 1:n työ oli luonteeltaan ennalta ehkäisevää. Tämä edellytti muun muassa kommunistien salaisen toiminnan perusteellista seuraamista. EK–ValPo 1:n työn tuloksena kertyi mittava määrä erilaista arkistomateriaalia.³⁵

EK–ValPo 1 seurasi tarkkaan myös sellaista uskonnollista toimintaa, jonka se uskoi voivan järkyttää yhteiskuntarauhaa. EK–ValPo 1:n henkilökunta valikoitui poliittiselta vakaumukseltaan vallitsevaa yhteiskuntajärjestelmää tukevaksi. Edellytyksenä oli myös kielteinen suhtautuminen kommunismiin.³⁶ Evankelis-luterilainen kirkko nähtiin EK–ValPo 1:ssä yhteiskunta-

³³ Immonen 1987, 16.

³⁴ Tutkimuskirjallisuudessa erotetaan EK–ValPo 1 ja EK–ValPo 2 poliittisten taustojensa ja intressiensä perusteella. EK–ValPo 1 eli ns. ”valkoinen Valpo” toimi vuosina 1919–1944 kun taas EK–ValPo 2 eli ns. ”punainen Valpo” toimi vuosina 1944–1946.

³⁵ Lackman 1986, 46. Käytännössä EK–ValPo 1:n työ suuntautui kuitenkin kommunisteja vastaan.

³⁶ Lackman 1986, 46.

rauhaa ylläpitävänä ja tukevana voimana. Siksi EK–ValPo 1 kääntyi usein luotettaviksi miel-
tämiensä pappien puoleen, kun se halusi saada tietoja erityisesti raja- ja syrjäseuduilla liikku-
vista erilaisista ”sananselittäjistä”. 1930-luvun lopun kiristynyt ulkopoliittinen tilanne ja so-
dan uhka viritti EK–ValPo 1:n etsivät entistä valppaammiksi. EK–ValPo 1:n Helsingin osasto
kehotti 11. marraskuuta 1939 päivätyllä salaisella kiertokirjeellä (N:o 69) Valtiollisen poliisin
muuta osastoja huomioimaan entistä tarkemmin ”yhteiskunnan- ja puolustustahdon vastaisia
sananselittäjiä”:

”Koko toimintakautensa aikana valtiollinen poliisi on [...] joutunut kiinnittämään huo-
miota uskonnollisiin lahkolais- tai muihin saarnaajiin, joiden sananselitys on voinut si-
vuta virastomme intressipiiriin kuuluvia asioita esim. yhteiskunnan- ja puolustustahdon-
vastaisen luonteensa takia. – Nykyinen sodanuhkaa sisältävä ”tilanne” näyttää herättä-
neen taas joukon saarnaajia maamme eri puolilla toimintaan ja sellaiseen sananselityk-
seen, joka ei aina ole sopusoinnussa maamme yleisen edun vaatimusten ja etenkin ei
puolustustahdon ylläpitämisen kanssa, vaan pikemminkin on omiaan herättämään toi-
vottomuus- ja antautumismielialoja. Sen vuoksi pääosasto kehottaa osastoja entistä tar-
kemmin huomioimaan tällaisia saarnaajia ja mikäli heidän toiminnassaan havaitaan va-
hingollista vaikutusta, siitä tänne ilmoittamaan.”³⁷

EK–ValPo 1:n keräämää uskonnollisia liikkeitä ja erilaisia saarnaajia koskevaa materiaalia on
koottuna viiteen eri asiamappiin.³⁸ Kussakin asiamapissa on sisällön mukaisesti luokiteltuna
useita kansiota. Kaikkiaan näitä kansioita on 21 kappaletta. Suurin osa eli kaksitoista kansiota
liittyy tavalla tai toisella Jehovan todistajiin.³⁹ Toinen suuri aihe on kreikkalaiskatolinen kirk-
ko (kaksi kansiota). Muita aiheita, joilla on oma kansionsa, ovat kirkosta eroamiset, åker-
blomilaisuus, esi-isiemme uskonnon tutkijat ja *Jumalan vihreät laitumet* -näytelmä.⁴⁰

³⁷ KA – EK–ValPo 1 – Oulun osasto – XVI B – Kirkolliset olot – 7749/II.

³⁸ KA – EK–ValPo 1 – XVII a–e, amp 382–386.

³⁹ Kansiot käsittelevät Jumalanvallan julistajia (lausuntoja, kirjelmiä, lehtileikkeitä, eri viranomaisille lähetettyjä
vetoomuksia jne), Kaarlo Hartevaa (1882–1957); mm. luettelo häneltä takavarikoiduista kirjoista ja
gramofonilevyistä) sekä Jehovan todistajien suhdetta asevelvollisuuteen.

⁴⁰ Kansan Näyttämö aikoi esittää talvella 1932–33 amerikkalaisen neekerinäytelmän ”Jumalan vihreät niityt”.
Suunnitelma kuitenkin kariutui. Näytelmää pidettiin kirkollisissa piireissä törkeänä jumalanpilkkana. Professori
Bruno A. Sundström (myöh. Salmiala) vetosi kansaan IKL:n Ajan Suunta -lehdessä ja totesi näytelmän olevan
rikoslain 10 luvun 1 §:n (jumalanpilkkapyykälän) vastainen, koska ”Jumala esitetään knallipäisenä bojuripukuisena
ja sikaria polttavana herrana”. Jumalan osaa tarjottiin Yrjö Kalliselle. Nieminen 1978, 73–74.

Etsivän Keskuspoliisin keräämän materiaalin mukaan millenarismi sai joissakin tapauksissa varsin erikoisia piirteitä Suomessa. Esimerkiksi 16. lokakuuta 1926 EK–ValPo 1:n Tampereen osasto raportoi seppä Kustaa Edvard Mendelinistä, joka oli järjestänyt 10. lokakuuta 1926 Osuusliike Woiman juhlasalissa herätyskokouksen. Kokoukseen oli tullut ”osaksi uteliaisuudesta, osaksi harrastuksesta kaikkiaan noin 250 henkeä”. Mendelin selitti yleisölleen Raamatun ennustuksia. Paikalla olleiden etsivien mieleen jäi erityisesti Mendelinin tulkinta Ilmestyskirjassa mainitusta ”synnytystuskissa olevasta naisesta, jota jokin peto kiusaa toistatuhatta vuorokautta ja koettaa estää synnytystä.” Peto epäonnistui synnytyksen estämisessä ja kostoksi loihti ”peto meren naisen päälle, jotta hän siihen hukkuisi”. Mendelinin mukaan synnytystuskissa oleva nainen kuvasi ”Neuvosto-Wenäjää” ja synnytystuskat kuvasivat ensin kytevää ja sitten puhjennutta bolshevistista vallankumousta. Peto taas oli porvarillinen maailma, joka kiusasi toistatuhatta päivää ”Wenäjää” koettaen estää sen uudestisyntymistä. Meri, jonka peto ohjasi naisen päälle, on ne monet sotajoukot, jotka vuosien kuluessa ovat koettaneet hyökätä Neuvosto-Venäjälle vallankumousta kukistamaan. ”Maa, joka nieli veden ja auttoi naista”, kuvaa taas porvarillisten maiden työläisten väliintuloa vastalauseineen ja mielenosoituksineen.

Suomalainen millenarismi maailmansotien välisenä aikana

EK–ValPo 1:n uskonnollisia liikkeitä käsittelevä materiaali mainitsee myös ähtäriläisen Toivo Aleksanteri Korpelan (1900–1963). Vanhoillislestadiolainen saarnaaja Toivo Korpela liikkui Tornionlaaksossa vuosina 1926–1935. Korpelan toiminta Tornionlaaksossa aiheutti paljon ristiriitoja vanhoillislestadiolaisessa yhteisössä. Korpela kulki lestadiolaisesta tavasta poiketen saarnamatkoillaan yksin ja kritisoi puheissaan voimakkaasti Suomen ja Ruotsin tunnustettuja vanhoillislestadiolaisia saarnaajia. Häntä syytettiin myös vasemmistolaissympatioista. Ristiriidat aiheuttivat keväällä 1932 välirikon Toivo Korpelan ja vanhoillislestadiolaisuuden välillä. Korpelaa ei enää tuosta hetkestä lähtien pidetty lestadiolaisena saarnaajana. Tunnetuksi Korpela tuli keväällä 1935, kun hänen mukaansa nimetty lestadiolainen separatistiryhmä ylitti Kiirunassa uutiskynnyksen.

Korpelalaisuudelle oli tunnusomaista voimakas ekstaattinen maailmanlopun odotus. Erikoispiirteenä korpelalaisessa kilialismissa oli hopea-arkin odotus. Hopea-arkki noutaisi 666 ”tosi

kristittyä” Palestiinaan. Odotus sai kuitenkin nolon lopun, kun Kiirunan poliisi pidätti huhtikuun alussa 1935 keskeiset korpelalaiset ja passitti heidät mielisairaalaan. Pidätykset rauhoittivat tilanteen, mutta vain neljäksi vuodeksi. Keväällä 1939 seurasi uusi sarja pidätyksiä. Tällä kertaa kuusi korpelalaista sai käräjillä vankilatuomiot haureudesta ja luvattomasta alkoholien valmistuksesta. Lisäksi lähes viisikymmentä korpelalaista sai sakot siveyttä vaarantavista toimista. Ryhmän perustaja tuomittiin syyntakeettomana mielisairaalaan.

Toivo Aleksanteri Korpela (1900–1963) oli ähtäriläisen torppariperheen yhdeksästä lapsesta ikäjärjestyksessä neljäs. Hänen elämänsä suureksi kertomukseksi ja samalla monien ristiriitojen lähteeksi muodostui vanhoillislestadiolaisuus. Vanhoillislestadiolaisuus tuli Ähtäriin, kun lestadiolaissaarnaaja Salomon Koivulampi (1874–1944) palasi kotiseuduilleen Amerikasta.⁴¹ Koivulammen toiminnan seurauksena Ähtäriin syntyi pieni lestadiolaisyhteisö, jonka ensimmäisiin jäseniin Toivo Korpela ja hänen äitinsä lukeutuivat. Toivo Korpelan ensimmäinen yritys elää vanhoillislestadiolaisen mallin mukaan ei kestänyt kauan.

Korpela koki vanhoillislestadiolaisen mallin mukaisen kääntymyksen isänsä kuolinvuoteen ääressä maaliskuussa 1920. Tähän malliin kuuluu tunto omasta syntisyydestä, sen tunnustaminen lestadiolaisyhteisön hyväksymälle saarnaajalle ja sitten tältä saatu absoluutio eli synninpäästö. Toivo Korpelan ”pelastuksen kättilönä” toimi juuri Salomon Koivulampi.⁴² Kääntymisensä jälkeen Korpela luki ahkerasti Raamattua ja pyrki puhumaan lestadiolaisseuroissa. Tietoinen pyrkimys saarnaajaksi sekä eräät ristiriidat omien ja Salomon Koivulammen tulkintojen välillä sulki lopulta Etelä-Pohjanmaan lestadiolaiset seurattavat Korpelalta. Koivulampi syytti Korpelaa elämäntavoiltaan liian vapaamieliseksi. Korpela puolestaan syytti Koivulampea kateelliseksi hänen lahjakkuuttaan kohtaan. Korpela tiesi itsensä lahjakkaaksi saarnaajaksi, jota erityisesti nuoret kuuntelivat mielellään.⁴³

Kun Etelä-Pohjanmaan seurattavat sulkeutuivat Korpelalta, tämä yritti toteuttaa saarnaajakutsunsa pohjoisempana. Lähteistä selviää, että Pohjois-Suomeen kohdistuneen saarnamat-

⁴¹ OMA – LAESTADIANA 10 Ef:10.

⁴² Wahlberg 1977, 76.

⁴³ Korpelan ja Koivulammen ristiriidoista sekä Korpelan Ähtäriin kaudesta, ks. Tikkinen 1970.

kansa vuoksi Korpela myöhästyi asepalveluksestaan kolme viikkoa maaliskuussa 1926.⁴⁴ Muonioon hän saapui ensimmäistä kertaa talvella 1928–29. Samalla matkallaan hän ylitti rajajoen ensimmäisen kerran. Muoniossa olivat alkaneet vähän ennen Korpelan sinne saapumista voimakkaat lestadiolaiset nuorisoherätykset. Korpela osallistui näiden herätysten kautta vilkastuneeseen seuratoimintaan ja sai mainetta lestadiolaissaarnaajana. Maineeseen kannattamana Korpela pääsi Pohjois-Ruotsin lestadiolaispiireihin. Korpelalle tuli tavaksi tulla aina talveksi Pohjois-Ruotsiin ja viljellä kesät veljensä kanssa perintötilaansa Ähtärissä.⁴⁵

Korpelan toiminta lestadiolaisuuden syntyseuduilla herätti huolta vanhoillislestadiolaisuuden keskusorganisaatiossa Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistyksessä, SRK:ssa. Korpela näet liikkui saarnaajana vastoin yleisiä tapoja yksin eikä osoittanut puheissaan kunnioitusta vanhoillislestadiolaiselle saarnaajalaitokselle tai muille saarnaajille. Lisäksi Korpelaa epäiltiin yhteiskuntarauhaa häiritsevistä agitaatiosta. Huhtikuussa 1929 SRK:n johtokunta, keskeiset saarnaajat ja Korpela kokoontuivat Ouluun keskustelemaan mm. viimeksi mainitun toiminnasta. Kokouksessa SRK:n johtokunta päätti kieltää Korpelaa esiintymästä lestadiolaissaarnaajana siksi, kunnes Ähtärin lestadiolaiset hyväksyisivät hänet saarnaajaksi. Tätä päätöstä Korpela samoin kuin moni keskeinen lestadiolaissaarnaaja ei totellut. Korpela sai edelleen vapaasti kulkea Pohjois-Ruotsissa saarnamatkoillaan.⁴⁶

SRK:n johtokunta oli kuitenkin omaksunut kielteisen ja torjuvan kannan Korpelan suhteen. Kitkaa lisäsi se, ettei Korpela totellut SRK:n päätöksiä. Lopullinen välirikko tapahtui Lannavaaran suurseurojen ja Sopperon jatkojen yhteydessä tammikuussa 1932. Virallinen vanhoillislestadiolainen kanta on, että Korpela jäi Lannavaarassa kiinni vakavasta rikkeestä. Hän oli valehdellut Gabriel Halonen -nimisen (1851–1936) saarnaajan kääntymyskertomuksen omaan Lannavaarassa 4. tammikuuta 1932. Korpela teki valheesta heti parannuksen ja solmi sovinnon muiden saarnaajien kanssa. 10. tammikuuta Korpela kuitenkin perui sovinnon. Tästä

⁴⁴ SARk – SVK – C9: Suomen Valkoisen kaartin sota-oikeuden tuomiokirja 1926 – §42 (7.6.1926), Liite E § 42: Ähtärin piirin nimismiehen Niilo Järvilehdon kirje 5.5.1926 Suomen Valkoisen Kaartin Vaasan Pataljoonan Esikunnalle.

⁴⁵ Korpelan toiminnan alkuvaiheista Tornionlaaksossa ks. Kostet 1969, 1–3.

⁴⁶ Hulkko 1956, 153–155. Suomen Rauhanyhdistyksen Keskusyhdistyksen eli SRK:n päätöksiä ei Tornionlaaksossa 1930-luvun alussa aenää aina otettu velvoittavina. Syynä tähän oli vanhoillislestadiolaisuudessa kytevä ristiriidat, jotka huipentuivat v. 1934 ns. rauhansanalaisuuden eroon SRK:sta. Käytännössä sekä Ruotsin että Suomen puoleinen Tornionjokilaakso erosi SRK:sta ja siirtyi rauhansanalaisuuden eli pikkuesikoisuuden piiriin.

johtui lopullinen välikikko SRK:n kanssa. Pohjois-Ruotsiin syntyi SRK:lle vieras ja sille ta-voittamaton Toivo Korpelan kannattajista koostuva lestadiolaisryhmä.⁴⁷

Tosiasiassa tapahtumien kulku oli edellistä huomattavasti monimutkaisempi ja herätti Korpelan kannattajissa paljon kysymyksiä. Ennen Lannavaaran suurseuroja Torninlaakson lestadiolaisten keskuudessa oli selvää, että Korpela paljastetaan Lannanvaarassa. Paljastus koskisi Korpelan elämäntapoja eikä valhetta, jossa Gabriel Halosen kääntymyskertomus esitettiin Korpelan nimen alla. Ähtärissä Korpela näet eli ”kontissa” ns. taloudenhoitajansa kanssa.⁴⁸ Tuo nainen oli synnyttänyt aiemmin vuonna 1931 aviottoman tyttären, jonka isänä kaikki piti-vät Korpelaa.⁴⁹ Saarnaajat eivät salanneet asiaa lestadiolaisseuroissa. Asiantilaa käytettiin hy-väksi ja sillä painostettiin Korpelaa. Kuitenkin vähän Lannavaaran jälkeen Korpelan kotiseu-dun keskeisen lestadiolaissaarnaajan poika tunnusti olevansa tuon aviottoman lapsen isä ja meni naimisiin Korpelan entisen taloudenhoitajan kanssa.⁵⁰ Näin syyteiltä Korpelan moraali-tomasta elämästä putosi pohja. Korpelan kannattajat katsoivat johtajansa tulleen väärin koh-delluksi ja kokosivat tämän puolesta 72 nimeä käsittävän adressin, joka julkaistiin huhtikuus-sa 1932 Pohjolan Sanomissa.⁵¹ Heti Lannavaaran tapahtumien jälkeen Korpelan saarnaamis-toimien seurauksena kääntyneet Kiirunan aiemmin vasemmistolaiset kaivostyömiehet keräsi-vät Korpelalle rahaa ja painostivat tämän perumaan muiden saarnaajien kanssa solmitun so-vinnon. Korpela otti neuvosta vaarin.⁵² On myös selvää, että lestadiolaisten syytteet Korpelan vasemmistolaisuudesta tai vasemmistolaissympatioista olivat perusteettomia. Hieman ennen Lannavaaraa neuvonpitoa Korpela oli näet osallistunut suojeluskunnan kolmiviikkoiselle am-pumaleirille Seinäjoella.⁵³

Korpela palasi vielä talveksi 1932–33 Pohjois-Ruotsiin. Keväällä 1933 hän matkusti Ähtäriin ja pysyi poissa puolitoista vuotta kannatusalueeltaan. Tuon ajan hänen seuraajansa saivat tulla

⁴⁷ Wahlberg 1977, 66–68.

⁴⁸ Luleå – Högskola i Luleå – Arkivet – Lannavaara-arkivet – D:II:3: Hilda Savonen Eugenia Pääjärvelle 2.9.1932.

⁴⁹ Ähtärin seurakunta – Rippikirja I A 17 B 1931–1940 (Mk 184–482–IA17B), s. 939.

⁵⁰ Ähtäri – Lastv. – III 17 Fa:2 – Valvottavia henkilökohtaisesti koskevat asiakirjat – K; Ks. myös Virtain, Ähtärin, Alavuden ja Töysän Sanomat 10.2.1932.

⁵¹ Pohjolan Sanomat 20.4.1932.

⁵² Raattama 1946, 19–21; OMA – Lestadiana 17:Bg:2g: Korpela ja Korpelan liike.

⁵³ SArk – SK – 905/50, pvk. n:o 2599.31.Ie.

toimeen omillaan. Ero ympäröivään lestadiolaisyyhteisöön syveni. Lisäksi Korpelan kannattajien keskuudessa alkoi esiintyä apokalyptisiä ja millenaristisia ajatuksia.

Niilo Holmgren ja korpelalaisuuden muovautuminen⁵⁴

Apokalyptisten ja millenarististen ajatusten tulkiksi Korpelan kannattajaryhmissä nousi Niilo Holmgren. Holmgren oli kääntynyt lestadiolaiseksi Toivo Korpelan saarnattua hänen kotonaan vuonna 1930. Lannavaaran jälkeen Holmgren tutki paljon Raamattua. Elämän vastoinkäymiset ja läheisten kuolematapaukset saivat Holmgrenin kiinnostumaan erityisesti Raamatun apokalyptisesta materiaalista. Vähin erin hänen käsityksensä muovautuivat. Ennen joulua 1933 Holmgren oppi, että uusi, vuosien 1933 ja 1934 vaihteessa Suomen evankelisluterilaisen kirkon käyttöönottona Vanhan testamentin suomennos oli se hävityksen kauhistus, josta Danielin kirja ennustaa. Holmgrenin mielestä Jumalan sana oli uudessa suomennoksessa pilaantunut ja siksi myös tähän käännökseen pohjautuvat saarnat olivat pilaantuneita. Holmgren julisti sanomaansa ympäri Tornionlaaksoa yhdessä ns. Toisen Profeetan kanssa. Holmgren saarnasi, että ”hävityksen kauhistus” oli tullut maan päälle ja että tämä ”Antikristus” pysyy maan päällä 1335 päivää asettamisestansa 1. tammikuuta 1934 laskien.

Maailman viimeiset 1335 päivää olivat alkaneet. Tänä aikana kristittyjä vainottaisiin kuten entisaikojen marttyyreja. Vain ne, jotka uskoivat Holmgrenin ja Toisen Profeetan julistuksen, pelastuisivat. Muilta armon taivas oli suljettu. Vain Holmgren itse ja Toinen Profeetta saivat julistaa syntien anteeksiannon.

Holmgren eli Ensimmäinen Profeetta julisti myös, että hän ja Toinen Profeetta olisivat ne kaksi todistajaa, jotka mainitaan ilmestyskirjassa (11:3) ja Danielin kirjassa (12:5). Holmgren tulkitsi, että Danielin tekstissä kyse oli Muonion- ja Tornionjoesta. Muonionjoki, jonka varrella Holmgren itse asui, oli ylempänä kuin Tornionjoki, jonka varrella taas Toinen Profeetta asui. Tämä määräsi profeettojen järjestysnumeron ja arvohierarkian.

⁵⁴ Kuvaus Niilo Holmgrenin ja korpelalaisuuden muodostumisesta perustuu arkistolähteisiin RA – Med.styr. – SRP – E I:62 – 1316; HLA – Lstyr.NB – Lfö. – E II/b:11d – Pfh 26. 4. – 3. 5. 1939; HLA – Lstyr.NB – Lfö. – E II/b:11d – Pfh 15.4.1939 sekä Oskar Kostetin liseniaattityön käsikirjoitukseen (Kostet 1969). Oskar Kostet sai korpelalaisuutta koskeva laudaturtyö (*trebetygsuppsats*) hyväksyttiin vuonna 1950. Professori Åke Hultkrantzin mukaan Kostetin liseniaattityön käsikirjoitus sen sijaan jäi ”pöydälle” eli sitä ei hyväksytty opinnäytteeksi Tukholman yliopistossa, mikä tieto perustuu professori Åke Hultkrantzin suulliseen tiedonantoon Helsingissä marraskuussa 2000.

Holmgren tulkitsi Danielin kirjassa mainitut 1290 päivää alkaneeksi 1.1.1934. Ajanjakson jälkeen molemmilta profeetoilta otettaisiin pois Pyhä Henki kolmeksi ja puoleksi päiväksi. Tarkoituksena olisi saattaa heidän kannattajansa epäilemään uutta julistusta. Molemmat profeetat nousisivat kolmen ja puolen päivän jälkeen elävinä taivaaseen. Taivasmatka tapahtuisi 24. heinäkuuta 1937. Ylösnousemuksen yhteydessä tapahtuisi maanjäristys. Tapahtumat saisivat aikaiseksi suuret herätykset. Holmgrenin mukaan 7 000 ihmistä tekisi kerralla parannuksen. Vähän myöhemmin 144 000 juutalaista ja 101 000 000 ihmistä muista kansoista tulisi herätykseen ja alkaisi etsiä Jumalaa.

Taivasmatka ei koskisi ainoastaan profeettoja. Jesajan kirjan 55:n luvun ja Ilmestyskirjan 13 luvun jakeiden 16–18 perusteella Holmgren ja Toinen Profeetta päättelivät, että taivaaseen temmattävien luku oli 666. Vuoden kuluttua Holmgrenin ja Toisen Profeetan taivaaseenastumista koottaisiin jäljelle jääneet 664 hopea-arkkiin. Tämä hopea-arkki veisi heidät sitten Palestiinaan.

Hopea-arkki herätti paljon keskustelua korpelalaisten keskuudessa. Kaikki ymmärsivät sen olevan jonkinlaisen ilmalaivan. Sen pituus olisi kaksikymmentä kyynärää ja leveys kymmenen kyynärää. Tällaiset mitat herättivät kysymyksiä. Miten kaikki mahtuisivat arkkiin? Vastattiin, että Jumala tekisi pelastuvista pieniä kuin muurahaiset.

Arkki veisi 666 tai 664 uskovaista – riippuen siitä, että ovatko Toinen Profeetta ja Holmgren arkissa vai eivät – Palestiinaan. Holmgrenin mukaan Palestiinaan lähdön jälkeen seuraisi suuria herätyksiä ja vainoja kaikkialla maailmassa. Vainot olisivat erityisen veriset ja niitä johtaisivat maailman johtajat ja hallitukset. Palestiinaan taas perustettaisiin tuhatvuotinen valtakunta, joka yhden tulkintaversion mukaan kestäisi ikuisuuden, toisen mukaan tuhat vuotta. Jälkimmäisen version mukaan Jumala tuhoaisi maan tulella ajanjakson päätyttyä. Tuhoamista seuraisi tuomiopäivä, jolloin osa maapallosta muutettaisiin palavaksi helvetiksi ja osa paratiisiksi. Paratiisi ja helvetti asukkaineen olisivat ikuisia.

Niilo Holmgrenista tuli ilmestyksiensä ja näkemyksiensä ansiosta vähin erin Toivo Korpelan kannattajista koostuvan ryhmän johtaja. Holmgrenin apokalyptiset ja millenaristiset näkemykset sekä hänen tietoisuutensa profeettana muotoutuivat vähitellen. Holmgren irtautui

myös lestadiolaisista näkemyksistä. Irtautuminen johti hänet väistämättä näkemyseroihin myös Toivo Korpelan kanssa. Joskaan aluksi Korpela ei ollut tietoinen asioiden kehityksestä.

Syyskuussa 1934 Toivo Korpela palasi Pohjois-Ruotsiin. Hän kirjoitti etukäteen Holmgrenille ja pyysi tätä tulemaan sovittuna aikana häntä vastaan Revonsaareen. Revonsaaressa Holmgren selitti Korpelalle näkyjään ja ilmestyksiään. Korpela ei aluksi ymmärtänyt Holmgrenin oppeja, mutta hän hyväksyi kuitenkin ne kolmen päivän ja kahden yön kestäneiden intensiivisten keskustelujen jälkeen. Seuraavan puolen vuoden ajan Holmgren, Toinen Profeetta ja Korpela kiersivät ympäri Tornionlaaksoa sekä levittivät Holmgrenin käsityksiä. Holmgren ja Korpela kiersivät aikaisemmilta vuosilta tutuiksi käyneet saarnatuvat. Holmgren ja Toinen Profeetta saarnasivat millenarististen näkemyksiensä mukaisesti, kun Korpela pitäytyi vanhoillislestadiolaisessa julistuksessa.

Aluksi kaikki olivat tyytyväisiä Korpelan paluusta. Lopulta kuitenkin Korpelan ja Holmgrenin julistusten erilaisuus ja jälkimmäisen itselleen omaksuma profeetan asema ei voinut olla vaikuttamatta asiain kulkuun. Moni Korpelan kannattaja jätti lestadiolaisuuden. Korpela ymmärsi, että hänen aikansa Tornionlaaksossa oli ohitse. Saarnakierroksella hän näki, kuinka hänen työnsä valui hukkaan. Lopulta Korpelan kannattajien oli valittava Holmgrenin julistaman apokalyptis-millenarististen näkemysten ja Toivo Korpelan edustaman lestadiolaisuuden väliltä. Korpelan läsnäolo ja hiljainen hyväksyntä Holmgrenin oppirakennelmalle helpotti valintaa. Tosin suuri osa ei valinnut kumpaakaan. Holmgrenin valinneita on myöhemmin kutsuttu korpelalaisiksi. Tammikuun lopulla 1935 molemmat profeetat ja Korpela matkustivat Suomen puolelle Kolarin Sieppijärvelle, jossa he pitivät seurat. Sieppijärveltä Korpela matkusti yllättäen takaisin Ähtäriin eikä enää palannut Pohjois-Ruotsiin.⁵⁵ Ruotsin viranomaisille hän oli ilmoittanut lähtevänsä Ruotsista 31. tammikuuta 1935. Toivo Korpelan lähtö Pohjois-Ruotsista oli pettymys Holmgrenille samoin kuin muillekin hänen kannattajillensa.

Korpelalaisuus ilman Toivo Korpelaa

Korpelan poislähdön jälkeen hänen kannattajistaan koostuva ryhmä sai yhä enemmän julki-suutta. Heidän kokouksensa Kiirunassa keräsivät parhaimmillaan useita tuhansia uteliaita

⁵⁵ Pohjanen 1987, 195–199.

vanhoillislestadiolaisen rukoushuoneen ulkopuolelle. Nämä uteliaat sekä tapahtumia seuraamaan tulleet lehtimiehet saivat kaipaamaansa huvia. Korpelalaisten kokoukset kestivät iltapäivästä aina pitkälti yli puolen yön. Kokoukset olivat erityisen äänekkäitä. Seurahuoneen sisältä saattoi kuulua pitkään jatkuvaa kiroilua. Aina silloin tällöin tuli joku korpelalainen seurahuoneen ulkorappusille ja lauloi ns. Mooseksen virren. Tämän ”virren” sanat kuuluivat seuraavasti: ”Paapelin portto helvettiin, syvään helvettiin, saatana perkele!” Virsi piti ”laulaa” mahdollisimman kovaa. Kaiken tämän tarkoituksena oli kirotta pois kaikki vaivaavat pirut ja perkeleet uskovaisia häiritsemästä. Perkeleet ja pirut tunnisti korpelalaiskokouksissa teini-ikäinen saamelaistyttö, joka kierteli kokousten aikana pitkin kokoussalia ja tuijotti kutakin korpelalaista vuorollaan kasvoihin. Jos saamelaistyttö näki jonkun kasvot mustana, niin tämän oli mentävä kokoustuvan rappusille laulamaan ja tanssimaan oman koreografiansa mukaisesti em. Mooseksen virsi. Ulkopuolella olevia tapaukset tietenkin kiinnostivat kovasti.

Huhtikuun alussa 1935 viranomaiset saivat tarpeekseen korpelalaisten toiminnasta. Sunnuntai 6. huhtikuuta vastaisena yönä pidätettiin yhdeksän johtavaa korpelalaista. Pidätykset tapahtuivat sitä mukaa kun joku korpelalainen tuli rappusille laulamaan Mooseksen virttä. Muodollisena syynä pidätyksille oli Kiirunan korpelalaisten johtajan Mooseksen puhelu poliisilaitokselle, jossa hän uhkaili poliiseja hyökkäyksellä, jolleivät nämä vapauttaisi aikaisemmin pidätettyjä kahta naista. Seuraavana aamuna poliisit päästivät joitakin pidätettyjä vapaiksi. Holmgrenin ja muutaman muun johtavan korpelalaisen poliisit toimittivat hoitoon Furunäsetin mielisairaalaan Piitimeen. Nämä pidätykset ja hoitoon ohjaaminen rauhoittivat tilanteen Kiirunassa.

Holmgren oli Piitimessä juhannukseen 1935 asti, jolloin hän pääsi kotiin. Holmgren kokosi heti keskeiset korpelalaiset luokseen Toista Profeettaa lukuun ottamatta. Hänen poissa ollessaan korpelalaiset yrittivät kuluttaa aikaansa ns. Karitsan laulujen avulla. Karitsan lauluiksi kutsuttiin toimia, joiden avulla toteutettiin evankeliumien mainitsemaa ”lapsen kaltaisuutta”. Näitä toimia oli esimerkiksi hevosilla olo, josta Samuli Paulaharju kertoo seuraavaa:

”Korpelalaiset Saittajärvellä ajelevat ympäri kylää päittet ja suittet päässä kuin lapset, toinen hevosena, toinen ajomiehenä. Vanhat ihmisetkin ajelevat, eivätkä tee työtä. Kun Iesus on sanonut, että pitää tulla lapseksi, ennenkun pääsee taivaan valtakuntaa.”⁵⁶

⁵⁶ SKS – Paulaharjun kokoelma no 37760.

Vapautumistaan seuranneena vuotena Niilo Holmgren pysyi kotonaan. Korpelalaiskokouksia oli hänen luonaan lauantaisin ja sunnuntaisin. Korpelalaisia saapui kokouksiin mm. Kiirunasta. Ennen joutumistaan Furunäsetin mielisairaalaan Holmgren saarnasi edessä olevasta taivasmatkastaan. Tämä taivasmatka tulisi tapahtumaan näkyvällä tavalla. Holmgrenille oli kuitenkin alkanut epäillä, että taivasmatka olisikin luonteeltaan hengellinen. Hän alkoi opettaa taivasmatkan merkitsevän sitä, että henki, josta hän ja Toinen Profeetta olivat jo osalliset, jaettaisiin korpelalaisille tiettyinä hetkenä. Arkin tulon Holmgren selitti hengellisesti. Arkki olisi sama kuin Sana ja Kristus, jonka henki vuodatettaisiin tuona määrättyinä hetkenä korpelalaisille. Kukin saisi henkeä sen mukaan kuin pystyi ottamaan vastaan. Ne, jotka julistivat Sanaa, saivat hengestä suurimman osan. Tällä Holmgren tarkoitti itseään. Näin taivasmatka ja arkki näkyvinä asioina katosivat korpelalaisuudesta.

Holmgren tulkitsti omaa aiempaa julistajan rooliaan Johannes Kastajan persoonasta käsin. Tuohon saakka hän oli ollut osallinen Johannes Kastajan hengestä ja yrittänyt ”kastaa” ihmisiä korpelalaisiksi, jotta he edes jossain määrin saattoivat olla synnistä vapaita. Nyt hän kuitenkin uskoi tulleen osalliseksi Kristuksen hengestä ja siten edustavansa korpelalaisille Kristusta. Tämä merkitsi kaikkien korpelalaisten syntien puhdistamista hänen kauttaan. Kukaan korpelalainen ei enää ollut syntinen eikä edes kyennyt syylistymään syntiin.

Ensimmäinen seuraus synnittömyydestä oli alkoholin tuleminen mukaan kokouksiin. Tämä tapahtui pääsiäissunnuntaina 28.3.1937, jolloin Holmgrenin luo tuli muutamia juopuneita korpelalaisia, joilla oli mukanaan olutta. Holmgren ei tähän mennessä ollut kokouksissa tai niiden yhteydessä käyttänyt alkoholia. Tästädes asia oli toisin. Aluksi hän nautti kokouksissa olutta, sittemmin erilaisia alkoholi- ja eetteripitoisia lääkkeitä, esimerkiksi ”Hokmannin tippoja” ja konjakkia. Korpelalaiset saattoivat tuoda konjakkia Holmgrenille suuria määriä kerrallaan. Kesällä 1937 korpelalaiset aloittivat mäskin ja paloviinan teon. Joulukuussa 1938 Holmgren ja pari muuta korpelalaista saivat sakot Pajalan ja Korpilombolon käräjillä laittomasta paloviinan valmistuksesta.

Samanaikaisesti alkoholin käytön kanssa korpelalaiskokouksiin tuli tanssi ja kortin pelaaminen. Kokouksissa pelattiin maijaa, massia ja viittä korttia. Holmgrenin luona tanssittiin hanurin säestyksellä valssia, sottiisia, hamboa ja polkkaa; Kiirunassa täytyi tyytyä gramofoniin, kun soittotaitoista henkilöä ei ollut saatavilla. Kysymykseen tanssin luvallisuudesta Holmgren

vastasi, että kaikki oli korpelalaisille luvallista sisäisen vapauden vuoksi. Tanssin tarkoituksena oli kiittää Jumalaa paljosta vapaudesta. Kesästä 1937 lähtien melkein jokaisessa korpelaiskokouksessa tanssittiin.

Korpelalaisuus ja sukupuoliuus

Talvella 1938–39 otettiin käyttöön kaksi uutta seremoniaa. Näiden seremonioiden tarkoituksena oli vähentää sitä häpeää, jota korpelalaiset keskenään tunsivat. Uusia seremonioita kutsuttiin ”kampaamiseksi” (*kamning*) ja ”pensselöimiseksi” (*pensling*). Kampaamisakti suoritettiin pääasiassa iltaisin. Tavallinen kampa välineenä miespuolinen korpelalainen kampsai naisten sukupuolikarvoituksen ja naispuolinen miesten. Pensselöimisakti seurasi yleensä kampaamisaktia. Kukin pensselöitävä korpelalainen kumartui eteenpäin ja paljasti takapuolensa. Sen jälkeen takapuoleen kaadettiin vettä. Pensselöimisen suorittajaksi valittu korpelalainen siveli kaadettua vettä tavallisella pullasudilla peräaukon ympärillä (*trakten av stolgången*). Lopuksi toisen selkä ja takapuoli pyyhittiin kuivaksi pyyhkeellä.⁵⁷ Holmgrenin mukaan kampaamisaktilla ei ollut suoranaista seksuaalista sisältöä, vaan se piti tulkita viattomaksi leikiksi.⁵⁸ Eräs korpelalainen taas perusteli kampaamis- ja pensselöimisaktia sillä, että Jumala on luonut ihmisen kaikki ruumiinosat ja siksi ei tarvinnut hävetä sukupuolielimiä yhtään enempää kuin muitakaan ruumiinosia.⁵⁹

Holmgrenilla oli valta vapauttaa kukin korpelalainen synnistä. Tästä seurasi, että korpelalaiset saattoivat nauttia viinasta, pelata korttia ja tanssia sekä olla keskenään sukupuoliyhteydessä ilman syyllisyydentunteita. Sukupuolisuus saikin Holmgrenin julistuksessa keskeisen aseman. Hänen mukaansa sukupuoliyhteyden tarkoitus oli sukupuolivietin tyydyttämisen lisäksi ylistää Jumalaa luomisteoista. Holmgren perusteli käsitystään Raamatun esimerkeillä: Lootin kaksi tyttäret synnyttivät lapsen oltuaan sukupuoliyhteydessä isänsä kanssa, Jaakobilla oli kaksi vaimoa ja kaksi jalkavaimoa, Salomolla oli 1 000 vaimoa ja Hoosea meni porton kanssa naimisiin sekä piti lisäksi rakastajatarta ja porttoa. Hoosea puhui profeetoista eniten huorinte-

⁵⁷ HLA – Länsst.NB – Lfög – E II/b:11d – K.D. 195/1939, 1–2.

⁵⁸ Lundmark 1985, 62–63.

⁵⁹ HLA – Länsst.NB – Lfög. – E II/b:11d – K.D. 195/1939, 4.

koa vastaan, mutta kuitenkin itse syyllistyi samaan syntiin. Siksi hänen puheissaan asetetut tuomiot eivät voineet tarkoittaa muuta kuin hengellistä huoraamista.

Jeesus sanoi tulleen täyttämään profeetat. Tämä merkitsi Holmgrenin mukaan sitä, että Jeesus eli kuten esimerkiksi Hoosea. Holmgren perusteli näkemyksiään myös Johannes Kastajan ja Jeesuksen erolla:

”Sillä Johannes tuli ei syöden ja juoden, ja he sanovat: hänellä on perkele. Ihmisen Poika tuli syöden ja juoden, ja he sanovat: katso ihmistä, syömäriä ja viinan juomaria, Publikaanein ja syntisten ystävää.”⁶⁰

Holmgrenin mukaan ”syöminen” tuli ymmärtää hengellisesti. Kansa ei suuttunut Johannes Kastajalle siitä, että tämä ei syönyt ruumiillista ruokaa. Itsestään Jeesus sanoi, että hän oli sitä vastoin tullut syömään ja juomaan. Holmgrenin mukaan tämä osoitti Jeesuksen käyttäneen viinaa ja olleen sukupuoliyhteydessä. Raamatunkohdan perusteella Holmgren alkoi käyttää sukupuoliyhteydestä syödä-sanaa.⁶¹

Moni korpelalainen ei hyväksynyt Holmgrenin selityksiä ja jätti liikkeen. Tilanne kärjistyi. Holmgren ymmärsi, että hänen täytyi tehdä jotain rauhoittaakseen mielialoja. Hän kirjoitti 2. huhtikuuta 1937 ”paimenkirjeen”, jossa selitettiin ja perusteltiin näkemyksiä sukupuoliyhteyden ja himon jumalallisesta luonteesta. Seuraavassa ote tästä kirjeestä:

”Onko kaikki Jumalan luomisen työt pyhiä töitä? Onko Jumala luonnut ihmistä hänen omaksi kunniaksi ja kuvaaksi? Onko Jumala luonut pyhään himon ihmiseen vai saastaisen kuin se sanoi että kasvakaat ja lisääntykää ja täyttäkää maata? Häpesikö ihminen ensin tätää Jumalan luomaa kunnia ja kuvaa jonka hään sai, sillä sanaat kuuluvat näin, hett olivat alasti ja ei hävenheet? Eikö se ollut vasta himo isäältä perkeleeltä joka pani Jumalan luomaa himoa häpeämään. Kumpiko himo on somempi käyttää? Jumalan luoma pyhä himo joka ei ruumistansa häpeä vai lohikäärmeen Perkeleen himo?”⁶²

⁶⁰ Biblia 1979, 26 (Matt. 11:18–19). Korpelalaiset käyttivät samaa raamatunkäännöstä kuin vanhoillislestadiolaiset.

⁶¹ Kostet 1969, 56–57.

⁶² HLA – Lstyr.NB – Lfög.NB – E:II/b:11d – Anna Karllundin pfh. Anna Karllund on tutkimuseettisistä syistä luotu pseudonyymi.

Millä tavalla tämä ”syöminen” sitten käytännössä toteutui? Kansanperinne ja ns. luotettavat todistajat kertovat korpelalaiskokouksissa tapahtuneista orgioista. Mutta vain korpelalaisia viran puolesta kuulustelleet poliisit ja muut heidän kanssaan korpelalaiskäräjien yhteydessä tekemisissä olleet viranomaiset sekä itse korpelalaiset tiesivät mitä kokouksissa todella tapahtui. Poliisikuulustelupöytäkirjat tai muu vastaava arkistomateriaali ei tue käsitystä siitä, että korpelalaiskokoukset olisivat olleet luonteeltaan orgiastisia.

Viranomaiset olivat seuranneet korpelalaisten toimia vuodesta 1935 lähtien. Pienikin epäily riitti ratsioiden tekemiseen.⁶³ Ensimmäinen seurauksiltaan vakava kohtaaminen korpelalaisten ja viranomaisten kanssa tapahtui huhtikuussa 1938. Silloin rajavartija törmäsi yöllä humalaiseen Niilo Holmgrenin johtamaan kolmen miehen seurueeseen Muonionjoen jäällä. Miehet tuoksuivat kotipolttoiselta. Aamulla poliisit tekivät ratsian Holmgrenin kotiin ja löysivät etsimänsä. Holmgren ja muutamat muut saivat 12. joulukuuta 1938 sakot luvattomasta paloviihanvalmistamisesta.

Kevättalvella 1939 kävi ilmi, että alaikäisiä oli tullut raskaaksi korpelalaiskokouksissa. Tällä perusteella poliisi pidätti 25. huhtikuuta 1939 pahasti alkoholisoituneen Niilo Holmgrenin sekä hieman myöhemmin muutamia muita korpelalaisia. Mittavien poliisikuulustelujen ja muun selvitystyön jälkeen Pajala-Korpilombolon käräjät tuomitsivat vuosina 1939–1940 kaikkiaan kuusi korpelalaista eripituisiin vankeusrangaistuksiin. Yksi korpelalainen passitettiin syyntaikkeettomana mielisairaalaan sekä reilut viisikymmentä korpelalaista saivat sakot. Vankeustuomioiden perusteena oli alaikäisiin kohdistunut haureus (*otukt mot minderårig*) ja sakkojen siveyttä vaarantavat toimet (*sedlighetssårande gärningar*).

1940-luvun lopulla tuomiot oli kärsitty. Korpelalaisuus jatkoi tästä eteenpäin elämäänsä pieninä ja tavallisena yhteiskuntakelpoisena uskonnollisena liikkeenä sekä kukin korpelalainen normaaleina Ruotsin kuningaskunnan alamaisina. Korpelalaisuus sai kuitenkin maineen – tai pikemminkin tahrان, josta he eivät sittemmin ole päässeet eroon. Korpelalaisuus jäi elämään kansanmuistissa orgialahkona, jonka toimiin ja käsityksiin liitetyt tarinat ovat muuttuneet ajan myötä entistä hurjemmiksi.

⁶³ Esimerkiksi Pajalan lastenhuoltolautakunta seurasi tarkkaan korpelalaisten toimintaa. Pajala kommuns arkiv – Barnavårdsnämnd – F I:2 – Dossier: Barnavården Div. handl. 1937–39.

Toivo Korpela ilman korpelalaisuutta

Entä kuinka kävi Toivo Korpelalle? Pohjois-Ruotsista paluunsa jälkeen keväällä 1935 hän vietti hiljaiseloa tilallaan Ähtärissä aina vuonna 1963 tapahtuneeseen kuolemaansa saakka. Hiljaiselon katkaisi vain osallistuminen talvisotaan Kannaksen taisteluissa sekä metsäkaartilaisuus jatkosodan aikana. Lisäksi hän oli kirjeitse yhteydessä joihinkin kannattajiinsa Pohjois-Ruotsissa.⁶⁴

Korpelalaisuuden ollessa kiihkeimmillään keväällä 1935 Toivo Korpelaa syytettiin lähes kaikesta. Hän sai maineen tunnottomana kommunistishenkisenä huijarina, joka hyötyi taloudellisesti kannattajiensa herkkäuskoisuudesta.⁶⁵ Korpela sai myös osansa korpelalaisuuteen myöhemmin liitetystä seksuaalisesta maineesta. Tutkimusmateriaali ei hänen osaltaan tue syytöksiä, pikemminkin päinvastoin. Korpela tuomittiin Virtain ja Ähtärin syyskäräjillä syyskuussa 1954 sakkoihin viinankeitosta ja myynnistä, mutta tämä hänen rikoksensa ei liittynyt millään tavalla hänen nimeään kantavaan liikkeeseen tai sen edesottamuksiin.⁶⁶

Yhteenveto

Kautokeinin kansannousu ja korpelalaisuus olivat tyypillisiä millenaristisia liikkeitä. Niiden syntyä ja kehitystä sekä luonnetta on selitetty tutkimuskirjallisuudessa monesta eri näkökulmasta. Kautokeinin tapahtumien taustoilta löytyvät saamelaiden elämän sosiaalisissa ja taloudellisissa olosuhteissa tapahtuneet suuret muutokset ja ristiriidat, joita osa saamelaisista yritti ratkaista Aslak Hættan johdolla hänen tulkitsemansa millenaristis-apokalyptisen *scriptin* avulla. Materiaalia tulkinnalleen Aslak Hætta sai mm. Lars Levi Læstadiuksen saarnakonsepteista, joissa esiintyvä kieli oli karkeaa ja voimakasta parannussaarnaa. Ihmiset luokiteltiin noiden saarnojen reseption mukaisesti pyhiin ja syntisiin. Læstadiuksen saarnakonseptien ja ylipäänsä heränneiden ihmisten mentaliteettiin kuului oletettu ymmärtämättömyys ja suoranainen vaino ns. maailmanihmisten taholta. Pimeys ja totuus olivat toisistaan selvästi erotetta-

⁶⁴ Dagens Nyheter 28.12.1948: ”Korpela tänker komma tillbaka.” (Alma Braathen).

⁶⁵ Ks. esimerkiksi Uusi Suomi 15.3.1935: ”Korpelan ’herätysliike’ on kommunistis-uskonnollista laatua: se on jo muodostumassa yhteiskuntavaaralliseksi” ja Aamulehti 17.3.1935: ”Korpela ansaitsi hyvin herätyskokouksillaan.”

⁶⁶ AKäA – ATuomK – 5a38–C II 116/38.

vissa, suorastaan sotajalalla toisiaan vastaan. Hättän spiritualistisen tulkinnan mukaan paha ansaitsisi palkkansa jo tässä ajassa. Pahuutta edustivat ennen kaikkea valtaapitävien norjalaisen valtion ja kirkon viranomaiset, nimittäin nimismies Bucht ja kauppias Ruth sekä pastori Hvoslev.

Korpelalaisuuden synty ja taustat taas muodostavat oman erikoislaatuisen kokonaisuutensa. Korpelalaisuus syntyi 1920- ja 1930-luvulla monella tapaa syrjäytyneen ja perifeerisen Pohjois-Ruotsin suomalaisseuduilla. Työttömyysluvut olivat 1920- ja 1930-luvuilla erittäin korkeat, väestön pääkielen suomen asema oli huono, poliittiset ja sosiaaliset konfliktit olivat raastavia, ja uskonnollisesti konservatiivinen mutta hajoamassa oleva vanhoillislestadiolaisuus muokkasi väestön mielenmaisemia. Lisäksi edessä olevan suursodan uhka heitti oman varjonsa. Mentaliteetti oli sopiva millenaristiselle liikkeelle. Se vain tarvitsi sytyttäjän. Tuo sytyttäjä oli tahtomattaan ähtäriläinen lestadiolaissaarnaaja Toivo Korpela, jonka menestyksekkään saarnaamistoiminnan tuloksena syntyi separatistinen lestadiolaisryhmä. Toivo Korpelan ollessa poissa tuo lestadiolaisryhmä sai uuden johtajan, Holmgrenin, joka vei liikettä radikaaleihin suuntiin. Korpelan nimi kuitenkin liitettiin liikkeeseen.

Lyhenteet

AkÄA	Alavuden käräjäoikeuden arkisto
EK–ValPo 1	Etsivä keskuspoliisi – Valtiollinen poliisi
HLA	Härnösands landsarkiv
HMA	Hämeenlinnan maakunta-arkisto
KA	Kansallisarkisto, Helsinki
KD	Kirjediario
Lfog	Landsfogden
Lkan	Lääninkanslia, Länskansliet
Lstyr	Länsstyrelse
Med.Styr	Medicinalstyrelse
NB	Norrbotten
OLKA	Oulun läänin kanslian arkisto
OMA	Oulun maakunta-arkisto

pfh	Polisförhørsprotokoll
SArk	Sota-arkisto, Helsinki
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SRP	Byrån för social- och rättspsykiatri
SVK	Suomen Valkoinen Kaarti
VLKA	Vaasan läänin kanslian arkisto
VMA	Vaasan maakunta-arkisto

Kirjallisuus

Biblia 1979

Biblia, Se on Koko Pyhä Raamattu; Esipuhetten, Lukuin sisällyksen, Yhtäpitävaisen Raamatunpaikkain osoituksen ja lisätyin Rekisterin kanssa. Pieksämäki 1979: Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys.

Bucht 1978

Bucht, Lars Johan: Länsman Buchts brev. Luleå 1978: Tornedalica 25.

Cohn 1993

Cohn, Norman: The Pursuit of the Millennium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages. Chatham 1993: Pimlico.

Edquist 1933

Edquist, Märta: Lapin profeetta. Lars Levi Laestadiusuksen elämä ja toiminta. Porvoo 1933: WSOY.

Franzén 1973

Franzén, Olle: Naturalhistorikern Lars Levi Laestadius. Luleå 1973: Tornedalica 15.

Gripenstad 1990

Gripenstad, Georg: Kautokeino 1852. Några tidsdokument. Luleå 1990: Tornedalica 48.

Hætta – Bær 1993

Hætta, Lars – Bær, Anders: Usko ja elämä. Kautokeinin saamelaiden hengellisestä elämästä, Lars Levi Laestadiusuksen herätyksestä ja lestadiolaisuuden alkuvaiheista ennen vuotta 1852. Vaasa 1993: Girjegiisá.

Heino 1976

Heino, Harri: Hyppyherätys – Länsi-Suomen rukoilevaisuuden synnyttäjänä. Diss. Loimaa 1976: SKHS.

Hulkko 1956

Hulkko, Kullervo: Minä lähetän teidät. Piirteitä Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistyksen toimista ja vanhoillislestadiolaisuudesta vuosina 1906–1956. Historiallinen esitys. Lahti 1956.

Immonen 1987

Immonen, Kari: Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–1939. Diss. Keuruu: Otava.

Itkonen 1980

Itkonen, Tuomo: Nimismies Buchtin kirjeet. Torniolaakson vuosikirja 1980, s. 128–162.

Kautsky 1922

Kautsky, Karl: Sosialismin historia. Uudemman sosialismin edeltäjät I. Platonista uudestikastajiin. Tampere 1922: Tampereen Työväen Sanomalehti O.Y.

Kilpinen 1998

Kilpinen, Pekka: Tanssii henkien kanssa. YLIOPISTO –lehti 10/1998. Myös: http://www.helsinki.fi/lehdet/yolehti/1998_10/henkitanssi.html

Laasonen 1993

Laasonen, Pentti: Kiliämin alkuvaiheet Ruotsi-Suomessa. SUOMALAISEN EKSEGETIIKAN JA ORIENTALISTIIKAN JUURIA. Helsinki 1993: SKHS toim. 161, 45–70.

Lackman 1986

Lackman, Matti: Etsivän keskuspoliisin aineisto kommunismin tutkimuksessa. HAIK 1/1986, 45–49.

Læstadius 1906

Læstadius, Lars Levi: Huutawan ääni korwesta. Vuosina 1852–1854. Toim. L.L. Læstadius. Oulu 1906: Oulun uudesta kirjapainosta.

Lohi 1989

Lohi, Seppo: Sydämen kristillisyyks. Lars Levi Læstadius ja lestadiolaisen herätyksen alkuvaiheet. Jyväskylä 1989: SRK.

Lundmark 1985

Lundmark, Lennart: Protest och profetia. Korpela-rörelsen och drömmen om tidens ände. Lund 1985: Arkiv.

McGinn 1998

McGinn, Bernard: Visions of the End. Apocalyptic Tradition in the Middle Ages. With a New Preface and Expanded Bibliography. New York 1998: Columbia University Press.

Mooney 1991

Mooney, James: The Ghost-Dance. Religion and the Sioux Outbreak of 1890. Lincoln and London 1991: University of Nebraska Press.

Nieminen 1978

Nieminen, Saul: Yrjö Kallinen. Mies äänen takana. Helsinki 1978: Tammi.

Outakoski 1991

Outakoski, Nilla: Lars Levi Laestadiuksen saarnojen maahiskuva verrattuna Kaaresuvannon nomadien maahiskäsityksiin. Diss. Oulu 1991: Scripta historica XVII.

Pohjanen 1987

Pohjanen, Bengt: Kristalliarkki. Jyväskylä 1987: Pohjoinen.

Raattamaa 1946

Raattamaa, Frans W.: Väckelser i svenska finnbygden. Stockholm 1946.

Robbins- Palmer 1997

Robbins, Thomas – Palmer, Susan J.: Patterns on Contemporary apocalypticism in North America. Introduction. In: Millennium, Messiahs, and Mayhem (ed. Thomas Robbins and Susan J. Palmer). New York 1997: Routledge, s. 1–27.

Robbins – Palmer (ed) 1997

Robbins, Thomas – Palmer, Susan J. (ed): Millennium, Messiahs, and Mayhem. Contemporary Apocalyptic Movements. New York 1997: Routledge.

Saarisalo 1970

Saarisalo, Aapeli: Laestadius, Pohjolan pasuuna. Juva 1970: WSOY.

Wahlberg 1977

Isak Herman Wahlberg, predikantpoträtt 2, CAREX 2-3/1977

Wallmann 1997

Wallmann, Johannes: Totinen kääntymys ja maailmanparannus. Pietismi kirkko-historiallisena ilmiönä. Pieksämäki 1997: Kirjaneliö.

Vorländer s.a.

Vorländer, Karl: Sozialististen aatteiden historia. Helsinki s.a.: Kustannusosake-yhtiö Kansanvalta.

Zorgdrager 1997

Zorgdrager, Nellejet: De rettferdiges strid : Kautokeino 1852 : samisk motstand mot norsk kolonialisme. Diss. Nesbru 1997: Vett & viten.